

ФІНАНСОВА ГЛОБАЛІЗАЦІЯ І ЇЇ ВПЛИВ НА БАНКІВСЬКУ СИСТЕМУ УКРАЇНИ

У статті розкрито передумови процесу глобальних трансформацій, розглянуто причини виникнення світової кризи, висвітлено проблеми та наслідки впливу фінансової кризи на банківську систему України, внесено пропозиції щодо запобігання наслідків світової кризи в банківській системі України.

Preconditions of transformations process are exposed the reasons of origin of world crisis are considered, problems and consequences of influence of financial crisis on bank system of Ukraine. Suggestions are brought in to prevent the consequences of world crisis in Ukrainian bank system

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасна світова економічна і фінансова криза продемонструвала системні недоліки чинної моделі глобального капіталізму з її орієнтацією на надмірне споживання і використання кредитних ресурсів, прорахунки політики економічного лібералізму і впливу держави на розвиток фінансового сектору.

Стрімкий розвиток сегментів фінансового ринку та економічне зростання перетворили вітчизняний фінансовий ринок на один із найпривабливіших у Східній Європі для фінансового капіталу. Прихід в Україну потужного міжнародного фінансового капіталу, в першу чергу, в банківський і страховий сектори, привів до активізації та інтенсифікації процесів фінансової інтеграції та фінансової конвертації на вітчизняному фінансовому ринку.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Упродовж останніх років світова наука приділяла велику увагу дослідженню теоретичних і практичних засад глобалізаційних та інтеграційних процесів на фінансовому ринку. Чимало досліджень у цій сфері проводилося й вітчизняними науковцями, такими, як: І. О. Бланк, А. І. Даниленко, О. Д. Василик, В. О. Єгоров, А. М. Єрмошенко, Я. А. Жаліло, В. Г. Лютий, О. М. Мозговий, О. І. Рогач, М. І. Савчук, А. С. Філіпенко, В. М. Федосов, І. О. Школьник та ін.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Незважаючи на посилення актуальності проблеми впливу фінансової глобалізації на економіку країн, що розвивається, в теорії і на практиці переважають фрагментарний аналіз і вибіркового підхід до висвітлення окремих аспектів цього впливу, недостатньо розглянутим залишається питання негативного впливу фінансової глобалізації на банківські системи цих країн.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування наслідків впливу глобальної фінансової кризи на банківську систему України і розробка пропозицій, щодо їх запобігання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна фінансово-економічна криза почалася навесні 2007р. з проблем іпотечному ринку США, пов'язаних з незабезпеченою видачею великої кількості іпотечних кредитів на фоні рекордного зростання цін на нерухомість.

Однак, у той час криза не здавалася глобальною, оскільки її перебіг переважно не викликав шоку й паніки на світових фінансових ринках, а, відтак, було важко оцінити її справжній масштаб. Обсяг американського іпотечного боргу за підсумками 2007 р. становив близько 13 трлн. доларів, що дорівнює річному ВВП країни, тоді як щоденний обсяг операцій на світовому валютному ринку – майже 2 трлн. доларів. За експертними оцінками тільки 5-7 % їх загальної суми пов'язані з реальною економікою, решта – спекулятивні

транзакції. Останнім часом їх потоки зростали на 15-20 % щороку, і банки почали дедалі більше перетворюватися на інститути обслуговування таких спекулятивних потоків.

В умовах тісного взаємозв'язку всіх сегментів світового фінансового ринку і значної участі на ринку іпотеки банків і інвестиційних компаній криза швидко розповсюдилася на національні фінансові ринки. Вона призвела до порушення нормального функціонування головних сегментів фінансового ринку (фондового, кредитного, валютного, страхового), і тому дестабілізувала економіку, призвела до масштабного скорочення виробництва, зниження інноваційної складової економіки, реальних доходів населення, зростання безробіття. Лише за 2009 р. обсяг світового ВВП зменшився на 0,6 %, у тому числі в країнах колишнього СРСР – на 6,6 %. Суттєвих втрат зазнала міжнародна торгівля товарами і послугами: за 2009 р. темпи її падіння становили 10,7 %. Дефіцит державного бюджету в країнах Великої сімки досяг рекордного значення (10 % ВВП), а зовнішній борг, незважаючи на охолодження кредитних ринків, в цілому ряді країн продовжував зростати: у країнах Центральної та Східної Європи він збільшився з 54,7 % ВВП на кінець 2008 р. до 68,8 % ВВП на кінець 2009 р. [1, с.5-7]

У країнах з ринками, що формуються, світова фінансова криза оголила гіпертрофовану залежність їх економік від зовнішнього фінансування і засвідчила неадекватність національних фінансових систем завданням забезпечення поступального економічного розвитку. В умовах зниження ліквідності, зменшення схильності міжнародних інвесторів до прийняття ризиків і повернення капіталів до місць їх походження, багато країн-позичальниць зіткнулися зі втратою доступу до зовнішніх джерел фінансування і зазнали масштабної втечі капіталів.

Фінансова криза також показала, що інститути і ринки неспроможні адекватно оцінювати сукупність фінансових ризиків, а системні ризики ними повністю ігноруються.

Деривативи, покликані сек'юритизувати фінансові ризики і розподіляти їх між різними типами інструментів, зазнавали малопомітних мутацій, які маскували стан колективної безвідповідальності і на практиці призвели до лавиноподібного розростання непокритих ризиків.

Залучення України до процесів глобалізації світової економічної та фінансової систем зумовлює перенесення більшості позитивних і негативних явищ зовнішнього світу в українські умови, що має відповідні наслідки для розвитку вітчизняної фінансово-банківської сфери. Банківська криза в Україні стала складовою системної фінансової кризи, яка розпочалася у вересні 2008 р. внаслідок накопичення диспропорцій у розвитку національної економіки й негативного впливу глобалізації. Зниження курсу національної грошової одиниці, зменшення доходів населення та наростання негативних тенденцій у реальному секторі економіки призвело до істотного погіршення якості банківських активів, а вилучення внутрішніх депозитів і зменшення доступності зовнішнього фінансування – до звуження пасивної бази банківських установ.

Характерними рисами системних банківських криз є використання значних сум державних коштів на реструктуризацію банківського сектору та накопичення значних збитків у рамках банківської системи, внаслідок чого частка недіючих позик у кредитному портфелі банків перевищує 20%. В Україні на кінець 2009 р. частка недіючих позик наблизилася до 35%, а прямі витрати держави на рекапіталізацію й реконструкцію банківського сектору сягнули до 4,8% ВВП. За класифікацією МВФ Україна ввійшла до групи країн, де у 2007-2009 роках спостерігалися системні банківські кризи.

В умовах глобалізованого світу суттєво змінилась роль банків. З сектора обслуговування – галузі, що не виробляє матеріальних благ, банки взяли на себе функції головного регулятора стабільності національної економіки. Посередницькі операції, які здійснюють фінансові установи, сприяють перерозподілу доходів і подорожчання товарів та послуг усередині країни. Адже, рівень цін на кредити, страхові послуги у декілька разів перевищує середньосвітові і це створює неконкурентні умови для власного виробника. Банківські установи сприяють виникненню кредитної інфляції в економіці внаслідок

значного подорожчання кредитних ресурсів (наприклад, ціни на імпорتنі товари в нашій країні значно перевищують ціни на аналогічні товари в країнах Західної Європи, оскільки у вартість імпортного товару закладено високу ціну кредиту, що надається імпортеру, перевізнику, реалізатору та споживачу цього товару). Таким чином, утворюється процентний мультиплікатор, який впливає на кінцевий рівень цін товарів та послуг.

Особливістю нинішньої кризи є її масштаби, що значно розширилися через фінансову глобалізацію, яка прискорила процеси руху спекулятивного іноземного капіталу, посиливши вплив на економіки країн зовнішніх факторів. Спекулятивний капітал практично не реалізується в економіці, оскільки функціонально проявляється через вкладення в короткострокові активи.

Спекулятивний прибуток не можна отримати іншим способом, тому фінансові спекулянти уникають довгострокових вкладень. Ризикована спекулятивна діяльність є одним з головних детонаторів фінансових криз.

Загалом, нинішня криза в Україні, як і багато інших криз у світі, викликана надзвичайно високими темпами зростання кредитів. Якщо у 2004 р. їх величина становила 25,7% ВВП, то вже у 2008 р. вона досягла 77,3% ВВП при щорічному зростанні у 2005-2008 роках більш, як на 65-74%. Кредитний бум в економіці України мав свої структурні особливості, що посилили наслідки кризи. По-перше, це надзвичайно високі темпи зростання кредитування фізичних осіб, по-друге, збільшення, починаючи з 2004 р., питомої ваги кредитів в іноземній валюті, яка, за підсумками 2008 р., в цілому досягла 59,1%, у тому числі для фізичних осіб – 65,8% і для юридичних – 51,1%, тоді як за стрімкою динамікою ще у 2005 р. відповідний показник становив лише 35,6%. Це було результатом політики фіксованого валютного курсу, якої дотримувався НБУ. Він навіть допустив у даний період деяку ревальвацію курсу, хоча весь цей час інфляція в країні мала тенденцію до прискорення, досягнувши за підсумками 2008 р. 22%. По-третє, важливою структурною особливістю було зростання питомої ваги довгострокових кредитів усередині країни (навіть у несприятливому 2008 р., коли в другій його половині почали проявлятися ознаки кризи, питома вага кредитів, виданих на строк понад 5 років, зросла на 5,1% і становила 31,8%, причому у структурі споживчих кредитів цей показник досяг 86,5%, а в кредитах на придбання, будівництво і реконструкцію нерухомого майна – 92,4%) при відносно короткострокових зовнішніх позиках банківського сектору, які збільшилися за 2005-2008 роки в 14,8 рази та сформували 38,8 % консолідованого зовнішнього боргу України [2, с.6].

Банківська система України потрапила у повну залежність від зовнішнього кредитування. Іноземний капітал у банківському секторі став основним фактором зростання зовнішнього боргу України. З 2005 по 2008 рік він збільшився у 3,2 рази (з 30,6 млрд. дол. до 102,4 млрд. дол.). Причому, за період з 2005 р. по квітень 2009 р. найповільніше зростав зовнішній державний борг (121%), а найшвидше – зовнішні борги банків (у 14,1 рази). У результаті, принципово змінилась структура зовнішнього боргу України. Невиправдане нарощування загального зовнішнього боргу поставило країну під загрозу корпоративного дефолту. Рятуючи від цього банки, НБУ різко збільшив їх рефінансування. За 2008 р. воно сягнуло 170 млрд. грн., тобто $\frac{3}{4}$ суми державного бюджету [3, с.11,13]. Своїми діями НБУ сформував потужний інфляційний потенціал.

Значних масштабів набуло іпотечне кредитування. За 2007-2009 роки воно зростало темпами, які майже втричі перевищували темпи кредитування економіки. Особливо виділялось кредитування домогосподарств. У 2008 р. банки видали корпоративному бізнесу та домогосподарствам разом узятим на придбання, будівництво і реконструкцію нерухомості 55,3 млрд. грн., що у 1,3 рази більше капітальних витрат державного та місцевого бюджетів усіх рівнів за 2008 р. (41,2 млрд. грн.) [3, с.6].

До початку фінансової кризи українські банки могли вільно залучати іноземні фінансові ресурси під 4-5 % річних і продавати їх в Україні за 10-11 % річних. Проблема полягала лише в тому, що кредити залучалися на термін 3-5 років, а видавалися на

10-12 років. Українські банки розв'язували такі проблеми за рахунок рефінансування отриманих кредитів новими з такими самими, а інколи й нижчими ставками.

Проте в умовах, коли закордонні банки згорнули свої кредитні програми (це були змушені зробити більшість банків, що постраждали від іпотечної кризи в США), українські банки опинилися перед загрозою кризи ліквідності. По-перше, для повернення закордонних кредитів вони змушені були перекредитуватися за значно вищими ставками, по-друге, нові залучені з-за кордону кошти теж стали значно дорожчими. Внаслідок цього ставки за іпотечними кредитами зросли на 5-7% і, крім того, було значно посилено вимоги до фінансового стану позичальників. НБУ для запобігання можливій фінансовій кризі в країні значно посилив вимоги до резервування за кредитними операціями, що теж призвело до подорожчання кредитів. При цьому наслідки фінансової кризи могли бути ще відчутнішими, якби більшість великих українських банків не були у власності закордонних фінансових груп. Це дало їм змогу продовжувати залучати грошові ресурси з-за кордону, а також пропонувати кращі умови порівняно з іншими.

Сьогодні в Україні міжнародним фінансовим групам належить понад 10 банків. Станом на 1 січня 2009 р. відносна частка активів міжнародних конгломератів у активах банків України сягала 16,98%, а у ВВП – 18,07 %, що свідчить про їх потужність як банківських посередників на фінансовому ринку України [4, с.38]. Загальна сума активів міжнародних фінансових конгломератів майже у 350 разів перевищує офіційні резервні активи НБУ, що у кризовій ситуації може істотно ускладнити фінансове регулювання з боку НБУ. Крім того, сукупні активи цих фінансових груп майже у 100 разів перевищують вітчизняні [5].

Розширення присутності в Україні міжнародних фінансових груп має як позитивні, так і негативні наслідки для нашої держави. До позитивних наслідків, зокрема, можна віднести зростання капіталізації банківської системи; посилення конкуренції на ринку банківських послуг, розширення спектру банківських продуктів; збільшення можливості диверсифікації ризиків; збільшення пропозиції кредитних ресурсів тощо. Розширення доступу вітчизняної банківської системи до зовнішнього фінансування значною мірою забезпечило розв'язання такої гострої економічної суперечності, як невідповідність між обсягами заощаджень і потребою в інвестиціях. У 2005-2008 роках заощадження в Україні становили відповідно 10 %, 8 %, 6 %, 7 % ВВП, обсяги інвестицій у основний капітал – 21 %, 23 %, 26 %, 14 % ВВП. Така розбіжність у обсягах заощаджень та інвестицій свідчить, що банки кредитували економіку швидше, ніж українці накопичували заощадження. При цьому показник приросту кредитних вкладень за 2007 р. був найвищим за всі роки незалежності, що позитивно вплинуло на динаміку економічного зростання в Україні [6, с.70].

Проте присутність іноземних банків у вітчизняній економіці пов'язана не тільки з перевагами, а й ризиками і структурними дисбалансами. Так, зросло кредитування в іноземній валюті, що посилює доларизацію української економіки.

Хоча в Законі України «Про Національний банк України» зазначено, що єдиною офіційною грошовою одиницею на території України є гривня, проте кількість валютних депозитів і кредитів (офіційна доларизація економіки) щороку зростає. Так, за період з 2003 по 2008 роки депозити, залучені в іноземній валюті, зросли з 19,7 млрд. грн. до 157,5 млрд. грн., а їх частка у загальній структурі депозитів збільшилася з 31,9 % до 44 %. За цей же період кредити, надані в іноземній валюті, зросли з 28,3 млрд. грн. до 341,8 млрд. грн., а їх частка в загальній структурі виданих кредитів збільшилася з 41,7 % до 55,2 %. Це свідчить про те, що більш інтенсивно на доларизацію впливають не суб'єкти господарювання, а сама банківська система. У доларизованій економіці, в якій одночасно іноземна і національна валюта виконують функції грошей, деформується дія каналів трансмісійного монетарного механізму, що суттєво підвищує невизначеність монетарної сфери, посилює вплив монетарних шоків і ризики боргової кризи.

Значна доларизація економіки є невиправданою, і саме криза є сприятливим періодом для її подолання. Для цього необхідно обмежити використання долара, чому сприяють і

об'єктивні процеси. Так, скорочується імпорт іноземних товарів – побутової техніки, автомобілів, одягу тощо. Він дедалі більше обмежується продукцією, яка у нас не виробляється або нестача якої негативно позначається на економіці і безпеці країни. Мова йде про нафтопродукти, лікарські препарати, ряд товарів машинобудування та ін. В останні роки відбувалося швидке зростання імпорту порівняно з експортом. Від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі набуло загрозливого характеру. Товари іноземного виробництва заповнили ринок, а вітчизняна продукція не мала збуту. Усе це визначило високу і дедалі зростаючу роль долара, нічим не виправдане співвідношення між ним і гривнею. У процесі подолання кризи треба буде більше виробляти і купувати продукції українського виробництва. Ці непрості процеси вимагають активної ролі держави, вжиття невідкладних заходів з тим, щоб піднести роль гривні і не допустити відпливу долара за кордон. Крім того, валютні кредити можна перетворити на гривневі. Отже, держава, відстоюючи інтереси населення, може прискорити процес дедоларизації.

І хоча останнім часом спостерігаються окремі позитивні тенденції в розвитку грошово-кредитної сфери України, ситуація в банківському секторі залишається складною. Так, від'ємний фінансовий результат по системі банків за січень-травень 2010 р. становив 7,5 млрд. грн. Значними також залишаються і обсяги проблемних кредитів. За даними НБУ відношення простроченої заборгованості за кредитами до загальної суми наданих кредитів по банківській системі країни на 1 червня 2010 р. становило 10,7 %. Згідно ж з даними міжнародних інституцій частка проблемних кредитів у структурі кредитного портфеля банків сягає від 30 % до 50 %. За даними квітневого звіту «Global Financial Stability Report» у вересні 2009 р. відношення недіючих позик (за українською класифікацією це субстандартні, сумнівні і безнадійні банківські кредити) до загального обсягу наданих кредитів в Україні становило 33,8 %, що є найвищим показником у вибірці країн, що формуються.

Серед заходів по підтримці банківської системи у кризовий період значне місце займає рефінансування комерційних банків. У січні-травні 2010 р. обсяг операцій із рефінансування банків НБУ становив 3,84 млрд. грн. У першому кварталі НБУ здійснив пролонгацію раніше наданих кредитів рефінансування на загальну суму 37,9 млрд. грн. Проте, проведення такої політики вимагає зваженого підходу. Надавати стабілізаційні позики треба тільки життєздатним та платоспроможним банкам і лише у виключних випадках, при виникненні у них розривів між надходженнями і виплатами. Це вимагає ретельного підходу НБУ до визначення платоспроможності банків.

У даний час вживаються стандартні та неефективні заходи стабілізації, серед яких: формальне продовження строків проблемних кредитів, послаблення вимог до оцінки «поганих» кредитів тощо. Національний банк зайняв позицію врятування всієї системи, що в принципі є неможливим. Банки-боржники не банкрутують, і з боку НБУ підтримується їх ліквідність, хоча значна частина боржників, у тому числі з іноземним капіталом, отримала досить високі прибутки, беручи участь у процесі споживчого і будівельного кредитування. Тільки капіталізація банків, які мають проблеми і які уряд рятує, випускаючи внутрішні держоблігації, потребувало у 2009 р. понад 29,3 млрд. грн. Але, крім того НБУ виділив на рефінансування банків величезні ресурси, які були використані на купівлю валюти і повернення іноземних боргів. Проте це не сприяло відновленню кредитування. Політика комерційних банків, які отримали величезні обсяги рефінансування і направили значну їх частину на купівлю валюти з наступним виведенням валютних резервів за кордон, через нестабільність призвела до ситуації, за якої ліквідність банківської системи залишається практично на вкрай незадовільному рівні. Це не дає банкам змогу виконувати свої зобов'язання і зумовлює відносно низьку довіру до них.

Висновки і перспективи подальших розробок. В якості рекомендацій щодо подолання банківської кризи, зокрема, можуть бути запропоновані наступні заходи. Необхідно продовжувати зусилля щодо залучення позик під гарантії уряду України у Світовому банку та МВФ для реструктуризації банківської системи і отримання контрольних пакетів комерційних банків, які треба органічно об'єднати з наявними державними банками.

Виправданою стратегією є курс на скорочення чисельності банків з їх належною капіталізацією. Що ж до «поганих» кредитів, то політика Національного банку України з формального їх продовження тільки відсуває, а не вирішує проблеми. НБУ необхідно реалізувати низку заходів, які забезпечать виконання умов застави за кредитами рефінансування комерційних банків, виданими раніше і здійснюваними тепер і в майбутньому, оскільки багато банків не планують повертати взяті ресурси, а пролонгація кредитів погіршує ситуацію в перспективі. При цьому валютний контроль має бути реалізований повною мірою, включаючи покарання тих, хто витратив рекапіталізаційні кошти на конвертизацію та виведення валюти за кордон.

Необхідним також є введення контролю за рухом капіталу і виплатою іноземних позик у національній валюті, що викличе досить великий опір з боку банків з іноземним капіталом, оскільки видані ними позики будуть майже експропрійовані. Але оскільки мова йде про стабілізацію національної економіки, це важливіше, ніж побоювання іноземних банків, які заробили до кризи в Україні значну частину своїх прибутків.

При вирішенні питання щодо поповнення капіталу банку за рахунок бюджетних коштів важливо встановити, яким чином забезпечити ефективний контроль за використанням цих ресурсів і їхнім відшкодуванням. На думку фахівців МВФ відшкодування цих державних витрат може бути досягнуте шляхом введення додаткових податків і зборів для фінансових установ так званих «зборів фінансової стабільності». Вони повинні, по-перше, гарантувати, що прямі фіскальні витрати на врегулювання банківських криз у майбутньому будуть повністю профінансовані за рахунок банків і, по-друге, стимулювати виважену поведінку банків (унікнення високо ризикових операцій) та зменшувати таким чином ймовірність їх банкрутства. Базою для стягнення збору фінансової стабільності має стати балансовий показник банківських пасивів, включаючи позабалансові статті, але за винятком капіталу першого рівня і вкладів фізичних осіб. На перших етапах запровадження збору його ставка повинна бути уніфікованою для різних типів фінансових установ і видів зобов'язань. З часом ставка може диференціюватися залежно від факту генерування певними установами системних ризиків і ступеня ризикованості певних видів зобов'язань фінансових установ. В Україні після стабілізації банківської системи також доцільним є введення податку на фінансові установи, базою для якої стане загальна сума пасивів за вирахуванням власного капіталу установи і вкладів фізичних осіб, але із включенням позабалансових статей пасивів. У короткостроковому періоді для нівелювання загрози виникнення нового витка фінансової кризи, пов'язаної з нестабільним фінансовим станом банків і накопиченням боргових зобов'язань держави, першочерговими заходами фінансової політики в Україні мають стати: вдосконалення механізмів фінансової підтримки банків; посилення політики пруденційного регулювання; стримування розростання державного боргу України та умовних зобов'язань уряду.

Список використаної літератури

1. World Economik Outbook Databasc. – 2010. – April. – P. 5–7.
2. Грець В. Формування і розвиток фінансової кризи 2008-2009 років в Україні / В. Грець // Економіка України. – 2010. – № 4 – С. 5–15.
3. Сивульський М. І. Національні особливості фінансової кризи / М. І. Сивульський // Фінанси України. – 2009. – № 7. – С. 3–15.
4. Школьник І. О. Вплив міжнародних фінансових конгломератів на розвиток фінансового ринку України / І. О. Школьник, В. М. Кремень // Фінанси України. – 2009. – № 9. – С. 34–42.
5. Белінська Я. Щодо впливу зростання присутності іноземного капіталу на банківську систему України / Я. Белінська, Я. Жаліло [Електронний ресурс]. – <http://www.niss.gov.ua/Monitor/july 2009/01.htm>.
6. Луців Б. Л. Інвестиційний потенціал банківської системи України / Б. Л. Луців, Т. Б. Стечи шин // Фінанси України. – 2009. – № 9. – С. 67–77.

Прийнято до друку 03.08.2011